

brännvinsbägare

En brännvinsbägare från Stallkanalen

När Slottskajen grundförstärktes hittade en dykare ett ovanligt föremål. Fyndet utgjordes av en liten gråsvart tillbucklad metallbägare med fem runda hål och såg vid första anblicken inte särskilt märkvärdigt ut.

Artikelförfattare: Kerstin Söderlund och Helena Fennö

Ovan: Bägarnas insida. Foto: Britt Olstrup, SSM.

Ovan till höger: Bägarens utsida. Foto: Britt Olstrup, SSM.

Bägaren påträffades vid Stallbrons östra landfäste och 0,5–1 meter under Stallkanalens vattenyta. Fyndplatsen utgörs av utfylld mark. Tidigare hade Norrströms södra fåra slingrat sig i en

vid båge mellan Helgeandsholmen och Gamla Stan. Studerar man äldre kartor framgår det att Gamla Stans strandlinje förskjutits 10–20 meter längre norrut. Stallkanalen och den nuvarande Slottskajens mur tillkom 1858–1860 och i

samband med dessa arbeten gjordes stora utfyllnader. Stallbron byggdes först 1903.

Bägaren rengjordes och konserverades i Stockholms stadsmuseums regi. Innan detta arbete påbörjades gjordes en metallanalys av tre prover från bägaren. Analysen utfördes på Arkeologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet. Prover togs från bägarens insida, utsida och från själva kärlet. Analysen visade att bägaren till 70–80 procent bestod av silver och att den gula beläggningen på bägarens insida var en förgyllning. Likaså var bandet runt mynningens utsida förgyllt. Proverna innehöll även 10–20 procent koppar samt spår av kisel, zink, svavel, aluminium, magnesium och järn. Kopparspåret kommer troligtvis från de kopparmynt som satt infattade i bägaren.

Som konserveringsmetod användes EDTA-metoden. Det är en skonsam våtmetod som frigör smuts och korrosion från metallen men lämnar den i

övrigt intakt Före konserveringen täcktes bågarens utsida av svart silveroxid och på insidan fanns kopparfällningar vid mynten. Bågarens långvariga vistelse i Stallkanalens vatten hade medfört att den svarta beläggningen satt hårt och endast till viss del gick att få bort. Vid konserveringen upptäcktes att bokstäverna J och S är ingraverade på det förgyllda bandet. Mellan bokstäverna finns en punkt och sannolikt utgör de ägarinitialer.

Bågaren är en så kallad tumlare, en låg dryckesskål som användes att dricka brännvin ur. Den är 5 cm hög och hade i oskadat skick en mynningsdiameter på 6,7 cm. Runt bågarens mynning löper ett vågband i relief och därunder sitter det 0,5 cm breda förgyllda bandet med ägarinitialerna. Kärlets buk är dekorerad med ingraverad växtornamentik och fem infattade mynt. Botten-diameter är 2,7 cm, vilket motsvarar storleken på det mynt som sitter där. Myntet är en karolin med valören 1/2 daler, präglad år 1718.

De mynt som sitter på bågarens buk är nödmynt. De utgavs för att finansiera de allt kostsammare krigerna och för att sätta upp en ny armé. Det var med denna armé som Karl XII i oktober 1718 tågade över norska gränsen mot fästningen Fredriksten, där han senare blev skjuten. Bland befolkningen var nödmynten mycket impopulära, eftersom de var präglade i koppar, men skulle gälla för en daler silvermynt. De var de första kreditmynt som utgavs i Sverige och de skulle inlösas «wid beqwämligare tider». Nytt var också att några av mynten hade inskrifter på svenska vilket inte förekommit tidigare. Tio olika typer av nödmynt utgavs och de präglades alla i Stockholm under åren 1715–1719. Mynten kallades ibland för «Görtzdaler» efter baron Georg

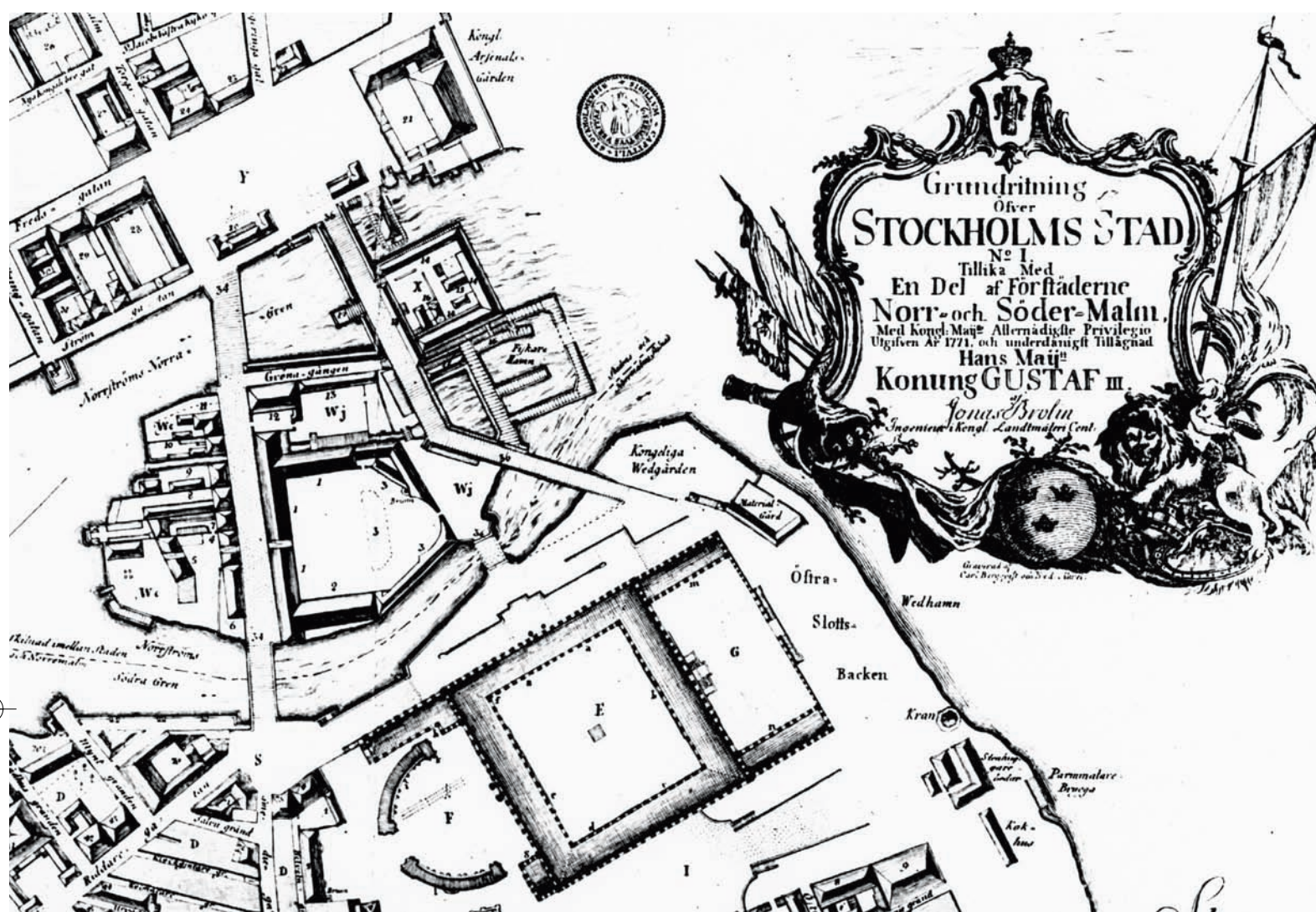

Fyndplatsen för bågaren markerad på ortofotokartan, Stadsbyggnadskontoret.

Heinrich von Goertz, som var Karl XII:s närmaste rådgivare under denna tid. Också namnet «Görtzens gudar» förekommer eftersom Olympens gudar finns avbildade på fem av mynttyperna.

Baron von Goertz tillhörde en gammal tysk adelssläkt och trädde 1715 i Karl XII:s tjänst som diplomat. Året därpå blev han kungens närmste förtrogne och förste minister med ansvar för både diplomatin och statshushållningen, samtidigt som rådsherrarnas makt och inflytande kraftfullt beskars. När Karl XII hade skjutits, den 30 november 1718, miste baron von

Goertz allt stöd och han fängslades redan den 2 december. Inför en särskild tillsatt kommission fick han svara på anklagelser om att ha fört en mot Sverige illasinnad politik, väckt kungens misstro mot undersåtarna, förtalat ämbetsmän, givit skadliga råd och avrått från fred. «Görtzgudarna» de illa omtyckta nödmynten förknippades i hög grad med Goertz person. Det berättas att när han fördes fram genom gatorna till rannsakningen ropade en kvinna till honom «Vår Gud har givit oss dig i våra händer, låt nu se om de gudar du gett oss i stället för pengar kan

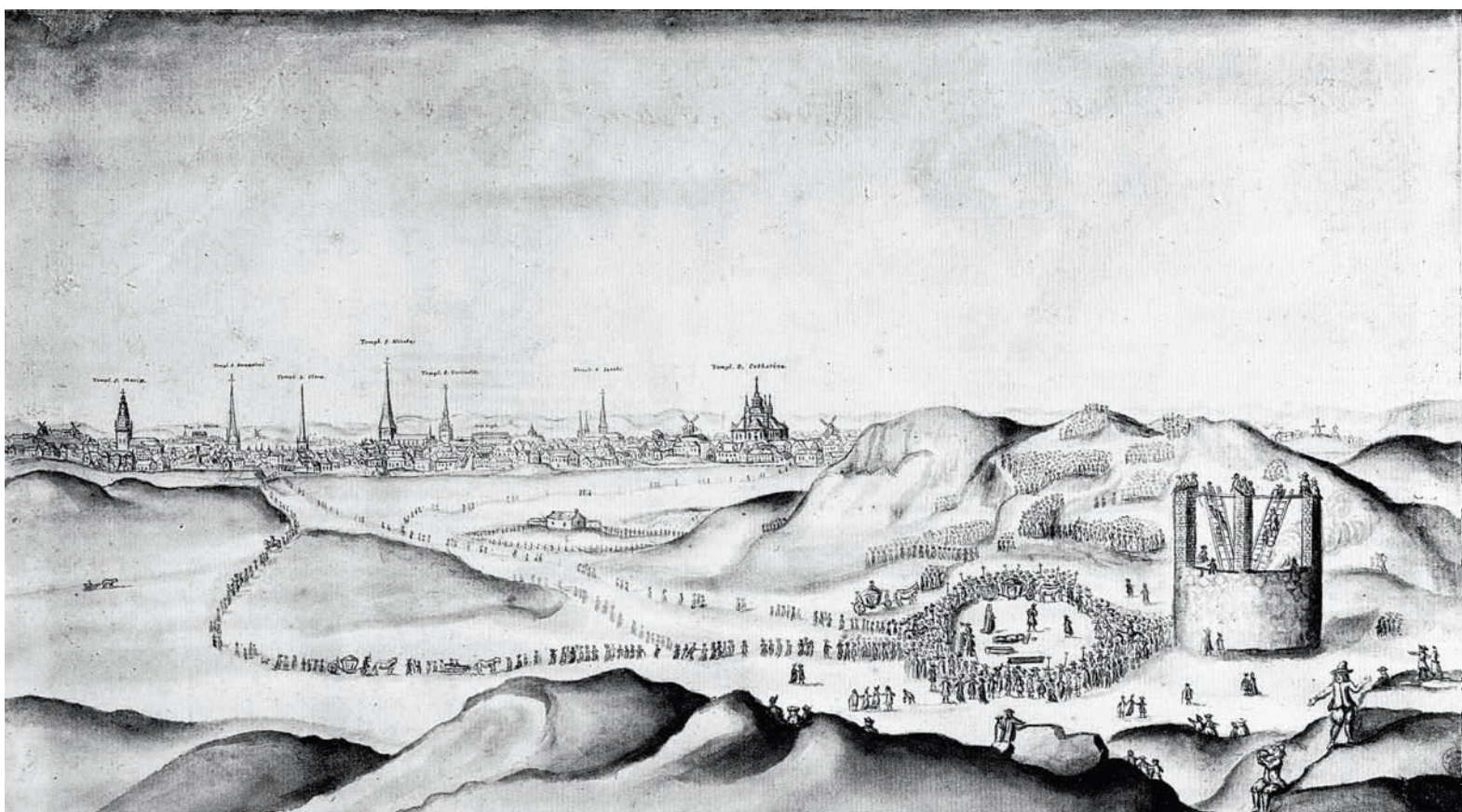
Detalj av Brolins karta från 1771, som visar Norrströms södra fåra innan Stallkanalen kom till. Foto: SSM.

rädda dig». Rättegången genomfördes på ett brådskande och olagligt sätt. Goertz fick inte använda sig av advokat eller avge skriftligt svaromål, utan fick endast tre halva dagar på sig att muntligen försvara sig mot de anklagelser man riktade mot honom. Han dömdes till döden genom halshuggning och den 19 februari 1719 föll hans huvud på galgbacken vid nuvarande Hammarbyhöjden.

I Nationalmuseums samlingar finns hela bägare som liknar den från

Stallkanalen och på dem finns alla tio typer av nödmynt representerade. Sannolikt har så också varit fallet med bägaren från Stallkanalen, men när den hittades saknades fem nödmynt. Bland de mynt som sitter kvar finns «Kronan» med en krona på åtsidan. Det var det första nödmynt som präglades och bär årtalet 1715, men utgavs först året därpå. På annat mynt syns «Moder Svea» en sittande kvinnogestalt med en sköld framför sig. På skölden visas vapnet «Tre kronor». Hon omges av tex-

ten «Publica Fide», vilket betyder «allmänt förtroende» och årtalet 1716. Bland månglerskorna på Skeppbron kallades detta mynt «Görtzens kokerska». På de övriga myntens åtsidor avbildas gudarna Saturnus, Phoebus och Mercurius, alla med årtalet 1718. På fränsidan anges valören 1 daler s m (silvermynt). De nödmyntstyper som saknades på bägaren var mynt förställande gudarna Jupiter och Mars, två mynt med romerska soldater och inskrifterna «Wett och Wapen» och «Flink och

Baron von Goertz avrättning på galgbacken, vid nuvarande Hammarbyhöjden, den 19 februari 1719. I bakgrunden syns den isbelagda Årstaviken och Södermalm, teckning av okänd, Nationalmuseum. Foto: SSM.

Färdig», vilka antyder krigsberedskap och slutligen det sista i raden av nödmynt som bar inskriften «Hoppet». Detta mynt utgavs 1719, året efter Karl XII:s död.

På några av bågarna med nödmynt finns också ett mynt med valören 1 öre kopparmynt och årtalet 1724. Detta år var det sista året som nödmyntens värde nedskrevs till just 1 öre kopparmynt. På bågarna med nödmynt finns ibland en graverad text, som en kritisk kommentar till de förhatliga mynten. Texterna och bilder på mynten förekommer också i andra sammanhang, bland annat på de flygblad som utdelades i samband med Goertz avrättning. En vanligen förekommande vers är upp-

byggd kring de tio namn som mynten bar; «*Mars med Mercurius och du Saturnus, som här till inbillat dig at vara så god som Jupiter, gör dig nu Flink och Färdig med Wett och Wapen till at förswara dig för Pheobus, för det du så illa handlat emot Publica Fides och understått dig at sälia kronan för 1 ör:koppar Mt. efter Hoppets sin*».

Vem som under 1700-talet druckit brännvin ur bågaren från Stallkanalen är svårt att veta, men sannolikt ska den person som döljer sig bakom initialerna JS sökas bland stadens mer välbeställda innevånare. Man kan också fundera över varför bågaren hamnat på den plats där den hittades. Kan det vara så att den kommit i händerna på en oärlig person som försökt dra nytta av att de

värdelösa kopparmynten som satt infattade i bågaren överdragits med ädelmetall och försökt peta bort dem? Fem mynt saknas. Var det risken för upptäckt som gjorde att man inte hann få loss alla mynt, utan istället blev tvungen att snabbt göra sig av med bågaren?

Litteratur

- Hovstadius, B., "Svenskt silver", *Årsbok för Statens konstmuseer* 36, 1990.
 Lagerqvist, L. O. och Nathorst-Böös, E., *Mynt, sedlar och medaljer*, Stockholm 1981.
 Nathorst-Böös, E., "Görtzens kokerska", *Nordisk Numismatisk årsskrift*, 1956.
 Söderlund, K. och Fennö, H., *Stallkanalen. Arkeologisk fyndrapport*. Stockholms Stadsmuseum, 2005.